

hogy minél több értéket kell megmentenie a pusztulástól. A kötetből egy sokoldalú, tevékeny, előrelátó férfi portréja rajzolódik ki, akinek a tevékenysége mellett a kapcsolati hálóját is érdemes lenne alaposabban feltérképezni.

A Jankovich Miklós-i életút és oeuvre arra is kiváló példa lehet, hogy a második vonalra szorított aktorok munkásságának kutatása is rendkívül értékes hozadékokkal szolgálhat, hiszen gyakran ők is jelentősen befolyásolhatták szűkebb vagy tágabb környezetük, sőt, akár a nemzet történetét is. A kiadványban olvasható tanulmányok a gazdag életmű megismertetésén túl adalékokkal szolgálhatnak annak felderítéséhez is, milyen szellemi irányvonalak, illetve cselekvési lehetőségek érvényesülhettek a 18. század végének és a 19. század elejének Magyarországon. Noha Jankovich pályáivá és munkássága csak egy a számtalan korabeli emberi sors közül, az elképzeléseivel valószínűleg nem állt egyedül a kortársak között. Talán nem járunk messze az igazságtól, ha azt feltételezzük, hogy a gyakran szintén méltatlanul elfeledett pályatársai, levelezőpartnerei, barátai közül többen is hasonlóan értékes – még ha az ő érdemeihez nem feltétlenül mérhető – szolgálatot tettek a hazának és a tudományos életnek. A Reciti Kiadó jóvoltából megjelent kiadvány remélhetőleg nemcsak Jankovich Miklós, hanem más személyek munkásságának is a további kutatására fogja biztatni a szakembereket, és újabb magvas tudományos ismeretekkel gyarapodhat az érdeklődő.

BODNÁR KRISZTIÁN

Elena Gatti, *Francesco Zambrini tra filologia e bibliografia*, [Dueville], Ronzani Editore, 2023 (Storia e cultura del libro. Historica, 5) 238, [2] p.

Francesco Zambrini nem tartozik a Magyarországon leggyakrabban emlegetett olaszok közé, a *food-fashion-Ferrari* háromszögben tevékenykedők mellett sem a filológusok, sem a bibliográfusok nem örvendenek széles ismertségnek. Zambrini neve pedig a szűkebb szakmai berkekben sem sokszor fordul elő, az Arcanum Digitális Tudománytár szöveghalmazában csak hétszer találjuk meg, igaz, a legkorábbi találat szerint híre már életében eljutott Magyarországra. Így adja magát a kérdés, hogy a róla írt monográfia milyen tanulsággal szolgálhat a hazai könyves közösségnek, miért is ismertetem. Erre az őszinte válasz, hogy azért, mert Edoardo Barbieri, a *Könyvszemle* nemzetközi tudományos tanácsadó testületének tagja felajánlotta a kiadványból egy példányt az Országos Széchényi Könyvtár részére. Ugyanakkor Zambrini életműve, különösen a 13–14. századi itáliai népnyelvű művek legkorábbi kiadásairól összeállított bibliográfiája figyelemre méltó lehet a korai olasz nyelv és irodalom tanulmányozása, az olasz egység kultur- és nyelvpolitikájának vizsgálata, a 19. századi könyves kutatások tudománytörténeti elemzése és nemzetközi összehasonlítása során is, ezért remélem, hogy jelen ismertetés több lesz pusztán tiszteletkörnél. Az említett bibliográfia, amely az ismertetett könyv fókuszában áll, utolsó, ötödik kiadása: ZAMBRINI, Francesco, *Le opere volgari a stampa dei secoli XIII e XIV*, Bologna, Zanichelli, 1884 (a továbbiakban: *Le opere*). Magyarországon az 1878-as, negyedik kiadás érhető csak el a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központjában (jelzete: 401.294), de a Google Books felületén az utolsó kiadás (tévesen ennek a címlapján is „quarta edizione” szerepel) szabadon hozzáférhető.

Francesco Zambrini (1810–1887) a 'Risorgimento', az olasz ország- és nemzetegyesítés idején alkotott, amikor nemcsak forradalmárok és politikusok, hanem irodalmárok és nyelvészek is a csatasorba álltak, hogy megteremtsék Olaszország egységét. Utóbbiakra hárult ugyanis a nyelvileg széttagolt Appennini-félsziget koinéjának megteremtése, amelyre több konkurens megoldás is született. A közös nyelv igénye 1860-ban bizottságot hívott életre a régi népnyelvű szövegek gondozására és kiadására (*Commissione per i testi di lingua*), melynek első elnökévé az ekkor már ismert filológus, Francesco Zambrini jelölték. A politikailag is erősen támogatott, a nyelvi kérdésben purista

álláspontot képviselő elnök a 14. századi nyelvi „aranykorhoz” visszanyúlás mellett tört lándzsát, miközben határozottan elutasította Pietro Bembo 16. századi és Alessandro Manzoni kortárs kísérleteit a nyelvi egység megvalósítására. Zambrini, a Commissione küldetésével párhuzamosan, a korai itáliai szövegek, különösen Boccaccio tanulmányozásának szolgálatába állította teljes tudományos munkásságát szövegkiadások, bibliográfiakészítés és folyóiratszerkesztés formájában.

Zambrini életművéből a magyar nyelvű szakirodalomban elsősorban szövegkiadásaira hivatkoznak (egy *Ave Maria*, *Libro di novelle antiche*, *La defensione delle donne*, *De pratica seu arte tripudii vulgare opusculum*, *Saltero della B.V. Maria compilato da San Bonaventura – Volgarizzamento antico toscano*), de nem ismeretlen a 13–14. századi népnyelvű művek kiadásairól összeállított bibliográfiája sem. A *Le opere* egyrészt Jakob Burckhardt *A renaissance-kori műveltség Olaszországban* Bánóczi József-féle fordításának lapjain tűnhetett a hazai olvasóközönség szemébe, másrészt 2003-ban idézte Carlo Ginsburg, amely a maga léptékében alátámasztja azt az ismertetett könyvben is hangsúlyozott állítást, hogy Zambrini bibliográfiája még napjainkban is megkerülhetetlen.

A másfél évszázad távlatából módszertanilag erősen meghaladottnak, sőt kifogásolhatónak számító szövegkiadások mellett Zambrini munkássága nem avult el tehát teljesen. Működésének méltó emlékművei a *Le opere* és a három periódika, amelyeket útjára bocsátott. Máiig bővül a kultuszminisztériumi támogatással indított *Collezione di opere inedite o rare dei primi tre secoli della lingua* sorozat, amely kiadatlan vagy ritka szövegeket közöl az olasz nyelv első három évszázadából. Városi státútmunk és krónikák, latin művek népnyelvi változatai, vallásos és civil irodalom talál helyet a széria kötetekben, köztük az 1865-ös Dante-évfordulóra összecsapott *Isteni színjáték* kiadás is. Politikai hátszél nélkül, Gaetano Romagnoli könyvkereskedő tőkésével indította Zambrini a *Scelta di curiosità letterarie inedite o rare dal secolo XIII al XVIII* című sorozatot, a 13–18. századi kiadatlan és ritka irodalmi kuriózumok válogatását, amely hasonló célkitűzéseik miatt 1889-ben a *Collezione*-be olvadt. Szintén Zambrini alapította *Il Propugnatore* (harcos) címen az első kizárólag olasz nyelvi-irodalmi kérdésekkel foglalkozó folyóiratot, amely bizonyos értelemben a *Le opere* bölcsőjeként is szolgált.

Elena Gatti, a bolognai, milánói (Università Cattolica del Sacro Cuore) és oxfordi tanulmányok után doktori fokozatot szerzett könyvtörténész a *Le opere* című bibliográfiát vette górcső alá Zambrini életművéből. Monográfiája a *Storia e cultura del libro* (a könyv története és kultúrája) sorozat történeti alsorozatának ötödik köteteként jelent meg. A sorozatot a Ronzani kiadó gondozza, a tudományos bizottság túlnyomó többsége a Könyv, könyvkiadás, könyvtár európai kutatóközponthoz (CRELEB) kapcsolódik, ahogy maga a szerző is.

A monográfia célkitűzése Zambrini bibliográfusi munkájának megismerése és értékelése, ehhez Gatti széleskörű levéltári kutatásokat folytatott a terjedelmes (7300 levéltári egység és 5 kötet levél) és máig feltáratlan Zambrini-levelezésben. Az elvégzett munka értékét tovább emeli, hogy el kellett különíteni a valóban könyv- és művelődéstörténeti tartalmú leveleket a Commissione elnökeként folytatott hivataloslevél-áradattól. A levelezés vizsgálatán kívül Gatti a *Le opere* öt kiadásának szócikkeit vizsgálta mélyrehatóan, visszafejtve Zambrini hivatkozásait és utalásait egészen a forrásokig. A könyv központi, második fejezete ezt az ismertető-értékelő szerepet tölti be, az első fejezet kultúr-történetileg segít kontextusba helyezni Zambrini életművét. A harmadik jelentős rész, a függelék, a feltáró munka során összegyűlt adatforrásokat rendezi és közli táblázatos formában: a Zambrini által használt repertóriumokat, bibliográfiákat és katalógusokat, kapcsolati hálójának fontosabb tagjait, a leggyakrabban látogatott könyvtárakat, végül saját könyvtárának ősnymtatványait és antikváit. A könyv szerkezetét érintő hiányérzetet csak az elmaradt összefoglaló bibliográfia okoz. Elena Gatti munkájához Giuseppe Frasso, a milánói Cattolica érdemes professzora fűz tanulmány méretű utószót, melyben Enrico Molteni és Zambrini kritikai pengévtársait ismerteti, amelyek jól illusztrálják a vitatkozó Zambrini goromba stílusát, melyet a folyóiratokban közölt válaszcikkek mellett a *Le opere* újabb kiadásaiban is alkalmazott. Az ifjú és tehetséges Molteni 102 kiegészítést, pontosítást fűzött

a *Le opere* anyagához, amelyek kiadása korai halála miatt tanárára, Ernesto Monacira hárult. A *Le opere* utolsó javításai és bővítései pedig 1929-ben Salomone Morpurgo munkájának köszönhetően kerültek sajtó alá.

Elena Gatti már a munka kezdetétől kendőzetlenül, de Zambrini érdemeit egy percre sem feledve mutatja be a filológusként és bibliográfusként is „kézműves módszerekkel dolgozó”, saját korának mércéjével (a *scuola storica* következetes és technikailag magas szinten filologizáló képviselőihez, például Ernesto Monacinhoz és Alessandro D’Anconához) mérve sem teljesen szakszerű kutatót. Az első, kultúrtörténeti beágyazást célzó fejezet sokkal inkább kultúrpolitikai, lélektani profil, mint biográfia, részben Zambrini önéletírására, részben levelezésére és a sajtóban megjelent szövegekre alapozva. Zambrini gyermekeinek számát nem itt kell keresni, de a neveltetésében gyökerező hazafias, szabadkőművesség-ellenes és nögyűlölő gondolatai, valamint az emilia-romagnai *scuola classica* elvei mentén formálódó kulturális látásmódja Gatti munkájának köszönhetően világosan áll az olvasó előtt. Tevékenységének mozgatórugóit kiindulásképpen bizalommal alapozhatjuk az önéletírásából vett idézetre: „Olaszország nagyságának szerelmese voltam és ellenséges mindenféle szolgasággal, de egyszerre szerelmese a közrendnek és ellensége a minden fajta szabadosságnak.” Bár e pár szóból is egyértelmű, hogy inkább ön-élelműről, mint reflektív önvizsgálatról van szó, a sorok közt felsejlik Zambrini megkérdőjelezhetetlen, határozott alakja. Annak ellenére, hogy Zambrini nehezen tűrte a kritikát, amint az a Moltenivel folytatott polémiából is nyilvánvaló, a Commissione működtetése során ügyesen, a *scuola classica*-ban eltanult csapatmunka szellemében gyűjtötte maga köré kollégáit, akiknek közreműködése nélkül nem hozhatta volna létre főművét. Együttműködésük részben magánlevelezésben, részben a folyóiratokon keresztül zajlott, például az *Il Propugnatore* szerkesztőségének címzett és nyomtatásban is közölt levelekben. Bár a szerkesztőségi levelekben üzengetést Elena Gatti szakszerűtlennek minősíti, rámutat, hogy máig alapvető cikkek lelőhelye a folyóirat. Az együttműködés a Commissione közösségével, köztük a *scuola classica* és *storica* tagjaival Zambrini egyéni szakmai fejlődésére is gyümölcsöző hatással volt, Gatti értékelése szerint purizmusa az évek során felengedett, filológiai munkája pedig szakszerűbbé vált. A fejlesztés-fejlődés pedig kölcsönös volt, D’Ancona például kiadói és bibliográfiai módszereket tanult Zambrinitől.

Zambrinit a Commissione vezetésével felerősödő nyilvános szereplése idején folyamatosan támadták, nem minden jogalap nélkül. Nemcsak személyisége került a kritikák célkeresztjébe, például a már említett *La difesa delle donne* (a nők védelme) szövegkiadásának vállalhatatlan bevezetője, hanem szakmai hibái is, de ezek mellett józanabb bírálói felismerték vállalkozásainak jelentőségét is. Vittorio Savorini például már 1876-ban elismerte, hogy ha az olasz irodalomtörténetnek lesz ideje nemcsak a legnagyobbakkal foglalkozni, Zambrini szövegkiadó erőfeszítései igen hasznosak lesznek.

Zambrini munkamódszerét, filológiai és bibliográfiai tevékenységének elválaszthatatlan és kölcsönösen előnyös kapcsolatát Elena Gatti egy közlekedőedényhez hasonlítja. A kiadásra szánt szövegek variánsainak összegyűjtését a bibliográfiai adathalmaz támogatta (ez volt a *Le opere* célkitűzése), az újonnan megjelenő segéd tudományokra (paleográfia, vízjelek vizsgálata) is alapozott, mélyebb filológiai vizsgálatok pedig gazdag irodalmi-nyomdászattörténeti háttéranyaggal gazdagították a bibliográfia tételeit. A két szakterület pedig együtt járult hozzá az olasz irodalomtörténet Zambrini-féle értelmezésében felvázolásához: a könyvtérkép itáliai kulturális központok közötti megoszlásának vizsgálatához. A konkrét munkamódszerek Gatti tizenegy példaként választott tételen vagy tételcsoporton mutatja be. Összeveti a levelezés meglévő darabjait az ezekre alapuló nyomtatásban megjelent eredményekkel, és felülvizsgálja a néha változtatások nélkül átvett, néha megkérdőjelezett, megcáfolt korábbi bibliográfiai eredményeket. Vizsgálat alá vonja Zambrini szétszóródott magánkönyvtárának jegyzékét, amelynek kötetei alapján Zambrini a tényleges autopsziával készült tételek egy részét összeállította. (Másik részüket barátja, Gaetano Romagnoli könyvkereskedésében vizsgálhatta.) Ez a mai bibliográfiai gyakorlat ismeretében abszurdnak hangozhat, de Zambrini tételeinek nagy része „távmunkán”, levelezésben közöltek és korábbi bibliográfiai munkákon nyugszik. Esetenként ez

utóbbiakat is rosszul használta, nem mérlegelte például az azonosítások alkalmával, hogy Hain a repertóriumában a vonatkozó tételeket csillaggal jelölte-e, tehát személyesen kézbe vette és érdemes teljesen megbízni benne, vagy nem. A kézbevétellel készült tételeken látszik a legutóbbiban Zambrini keze nyoma, adott esetben hiányosságai is itt kerülnek a legjobban napvilágra. Gatti igazi bibliofil gyöngyszemet választ erre példának, Szent Bonaventúra *Salterio della Vergine Maria* című munkájának 1484-es milánói kiadását (ISTC ib00938600). A kiadványból jelenleg csak egy teljes példányt tüntet fel az *Incunabula Short Title Catalogue*. Zambrini saját példányát is teljesként írta le, ebben az a tény sem zavarta meg, hogy a vizsgált példány ívjelzése e-vel kezdődött. Az autopsziával készült tételekből az is világos, hogy Zambrini nem dolgozott ki saját leírási sémát, stílusa elbeszélő, a bibliográfiákban megszokott szűkszavú, formalizált leírásokhoz képest terjedős. A leírási munka során számos máig megnyugtatóan le nem zárt kérdéssel szembesült, például a kiadások és kiadói variánsok problematikájával, de ezekre rendszerint helytelen válaszokat adott.

Ugyanakkor a kutatások előrehaladtával Zambrini folyamatosan javította, bővítette eredményeit, ezt a bibliográfia életében megjelent öt kiadása is bizonyítja. A tételleírásokba beépültek az *Il Propugnatore* oldalain felvetett, megvitatott és szintetizált eredmények, a terjedős leírásokat sok esetben hivatkozások váltották fel korábbi bibliográfiákra, a kezelhetőség kedvéért pedig változott a könyv tördelése is.

Mindezt áttekintve joggal merül fel, tényleg olyan kitűnő, korszakalkotó-e Zambrini munkája, mint ahogy azt a recenzens állítja, de a recenzensben is ugyanez a kérdés fogalmazódott meg a szerző irányában a monográfia olvasása során. Erre a szerző válasza, hogy a *Le operét* szigorúan felsorolásként és nem analitikus bibliográfiaként kell használni, ebben a műfajban pedig (az 1929-es Morpurgo-féle kiegészítéssel együtt) nem fog csalódást okozni.

SZOVÁK MÁRTON

Zvara Edina, *Gratia mecenaturae Esterhasianae, A kismartoni ferences könyvtár története és állománya, Bp., MTA-Kossuth, 2023 (Esterhazyana). 254 p.*

Monok István az Esterházy Pál és Thököly Orsolya levelezését közreadó kiadvány (2019) bevezetőjében foglalta össze a részben már elkezdett *Esterházyana* ikersorozat addigi munkálatait és további terveit. 2022-ben megjelent Esterházy Pál és Thököly Éva levelezésének első kötete, 2023-ban pedig az albumszerű megjelenést igénylő következő kiadvány, Zvara Edina munkája, amely a kismartoni ferences könyvtár történetével foglalkozik.

Mint a manapság publikáló könyvtörténész középmező, Zvara Edina is a szegedi iskolát képviseli, számtalan tanulmánya és könyvtártörténeti publikációja a 17. századi művelődéstörténet megkerülhetetlen alapműve. Viskolcz Noémivel (Király Péter, Kiss Erika és Monok István közreműködésével) rendezték sajtó alá Esterházy Pál nádor két feleségével, Thököly Orsolyával és Thököly Évával folytatott levelezését, most azonos formátumban, a sorozat következő köteteként a kismartoni ferences könyvtár könyvjegyzéke jelent meg, ezúttal Zvara Edina önálló munkájaként.

A kötet törzsanyaga az 1722-ben készült könyvtári inventárium közlése, a bevezető tanulmányban azonban Zvara Edina részletes áttekintés nyújt a kismartoni ferences rend alapításáról, tevékenységéről, az Esterházy családdal való kapcsolatáról. A középkori Magyarországon a ferences rend vált a legjelentősebb szerzetesi közösséggé. A kismartoni rendház első említése az 1415-ös bullában olvasható, a többszörös átalakulás után a kolostor újraalapítása Esterházy Miklós nevéhez fűződik. Az újraalapítás 1620-as fogadalmának családi legendáriuma Esterházy Pál *Az egész világon lévő csodálatos Boldogságos Szűz képeinek rövideden fölvetett eredeti* (Nagyszombat, 1690) című művében örökítődött az utókorra, jóllehet, Kismarton csak 1626-ban került örökjogon az Esterházy